

Matlafatso ya batho ba batsho moruong ke setlamo kgodisong ya moruo

Kgweding ya Mmesa selemong sena, kgwebi-sano eo e leng mohato wa bohlokwahlokwa wa matlafatso e metheo e batsi ya batho ba batsho moruong e phethahaditswe Kapa Botjhabela. Mohato ona o tla ntlafatsa haholo seabo sa dikgwebo tsa basadi ba batsho lekaleng la enoji.

Theminala ya mafura a mangata e sebediswang ke BP Southern Africa motseng wa East London e rekiseditswe Wasaa, eo e leng khampani e ikemetseng ya dihlahiswa tsa dikhemikhale tsa peterole. Wasaa e rekile diasete tsohle tse tsamayang le 20% ya dishere metjheng e kopanyang kou le boema-kepe.

Ho latela tlaleho ya selemo sa 2020 ya Khomishene ya Matlafatso e Metheo e Batsi ya Batho ba Batsho Moruong, e bontshitseng hore bongata ba makala a moruo bo hlolehile ho fihlella dipakana tsa ona tsa borakgwebo ba basadi ba batho ba batsho, thekisetano ena e unnweng ke khampani, eo beng ba yona e leng basadi ba batho ba batsho, ya kou ya mafura ke ya pele paleng ya naha ya rona.

E thusana le matsapa a rona a naha a ho etsolla ho hloka tekatekano le ho netefatsa hore ho be le seabo se bonahalang sa batho bao e leng bona ba bangata naheng ya rona moruong wa rona.

Haufinyane, ke ile ka phatlalatsa kgiro ya Lekgotla la Boeletsis la Matlafatso e Metheo e Batsi ya Batho ba Batsho Moruong, e thehilweng ka ditho tse tswang lekaleng la mmuso, lekaleng la kgwebo, lekaleng la basebetsi le ho bankakarolo ba bang. E thehetswe ho tshetsa ka matla morero

wa phetolo ya moruo.

Sesosa sa ho thewa ha lekgotla lena e bile tlaleho ya selemo sa 2001 e ntshitsweng ke Khomishene ya BEE.

Tlaleho ena e tswetswe ke diphuputso tse matla tse fupuditseng sebopeliso sa moruo wa Afrika Borwa, le hore na ho ne ho hlokeha eng bakeng sa ho fetola moruo ona, ho hodisa boitsebelo ba kgwebo ho batho ba batsho, ho netefatsa hore ho eketshe batsamaisi le borakgwebo ba batho ba batsho, le ho tlisa basadi ba batho ba batsho kgubung ya moruo.

Selemong se tlang, ho tla be ho fela dilemo tse mashome a mabedi tsa ho pasiswa ha Molao wa Matlafatso e Metheo e Batsi ya Batho ba Batsho Moruong (B-BBEE) – o ileng wa theha lekgotla lena.

Boitlamo ba rona ba ho tsetselela le ho tebisa matlafatso ya moruo ha bo thekesele. Ke ka hona matlafatso ya batho ba batsho moruong e leng karolo ya bohlokwana ya kahobotjha le tsosoloso ya moruo nakong ena eo re thefutsweng ke sewa sa COVID-19.

Ena ke e nngwe ya dinetefaletso tseo ke di etseditseng Lekgotla la Kgwebo la Batho ba Batsho pejana kgwedeng ena, moo re neng re buisana ka boemo ba B-BBEE ka hara naha, tswelopele e seng e entswe le seo re tshwanelang ho se etsa mmoho ho aha hodima dikatleho tsa rona.

Le ha ho ile ha ba le tswelopele e kgolo nakong ya dilemo tse mashome a mabedi, empa ho ntse ho na le dibaka tse ding tseo ho bonahetseng ho ritsa ho tsona. Dibaka tseo re kugutletseng morao ho tsona di kenyeletsa ho eketswa ha taolo ya botsamaisi ho batho ba batsho, ho ntlafatswa ha

ntshetsopele ya bokgoni, ho tsetselela ntlafatso ya dikgwebo le katoloso ya tshebetso ya theko ho fumantsha basadi ba batho ba batsho le batjha menyetla.

Mmuso wa kgethollo o ne o ho etse ka boomo ho bopa moruo o sothehileng, e le hore o tswela ba basweu molemo. Boholo ba Mafrika Borwa bo ile ba qhelelwa ka thoko ho kgubu ya moruo, e le moo borakgwebo ba batsho ba neng ba qobelle-tswa dikgutlwaneng tse nnyane tsa diindasteri tsa thekiso malokeisheneng.

Nakong ya ho fela ha kgethollo, dikhampani tsa batho ba batsho tse ngodisitsweng ho JSE di ne di le ka tlase ho 1%. Lenane lena ha le a eketsa hakaalo dilemong tse tse 28 tse fetileng.

Le ha ho le jwalo, ho nnile ha eba le boikitlaetso ba bohlokwana ba lekala la poraefete, esita le mehato e bonahalang ya mmuso ya ho thusa hore ho be le seabo se sehlokwanyane le se bonahalang sa batho ba batsho moruong.

Pakeng tsa selemo sa 2017 le sa 2020, dikgwebisano tse batlang di le 500 di ile tsa romelwa Khomisheneng ya B-BBEE bakeng sa ho ngodiswa. Makaleng a sehlooho a kang a kaho, thepa, theknoloji ya tlhahisoleding le dikgokahano, bohahlaodi le dipalangwang, leruo la batho ba batsho le ile la ba ka hodimo ho dipakana tse behilweng.

Phetolo ya moruo le kgolo ya moruo di hokelane. Ha ho e ka bang teng ha e nngwe e le siyo.

Ka ho kopanya phetolo le tshebetso ya diindasteri, re ntshetsa pele motlolo wa kgolo o kenyeletsang bohle haholo, o abang, ho ena le o bokellang maruo nqa e le nngwe.

Lefapha la Kgwebo, Diindasteri le Tlhodisano (dtic) le ntshetsa pele morero ona ka mananeo a fapafapaneng. Ona a kenyeletsa lenaneo la tshebetso bakeng sa dikgwebo tsa malokeisheneng, kwetliso e amanang le thomelontle e fanwang ke Koporasi ya Ntshetsopele ya Diindasteri (IDC) dikgwebong tsa batho ba batsho, basadi le batjha, le bajete e eketsahileng ya metheo ya tshebetso ya moruo e fuwang di-SMME Sebakeng se Ikgethang sa Moruo sa Tshwane.

Ka meralo e meholo ya makala re ntshetsa pele leano la ditheko tsa lehae le tla tswela dikgwebo tsa batho ba batsho molemo. Ho tea mohlala, dikonteraka di nehilwe bahodisi ba bomma-ditshibana ba 10 ba batho ba batsho moo ho kentsweng matsete a dimilione tse 336 tsa diranta, e le karolo ya moralo o moholo wa thuo ya bommaditshibana.

Mmuso o boetse o thakgotse marangrang a baromellintle ba batsho a tla hokahanya dihlahiswa tsa dijo, dihlahiswa tsa boinjinerere, dikarolo tsa dipalangwang, dihlahiswa tsa botle le dikarolo tse ding tsa moruo.

Jwalo ka karolo ya letsholo la rona la ho hlalisa moloko o motjha wa boradiindasteri ba batsho, mmuso o ananetse tshebetso e ntjha ya dibilione tse 2.5 tsa diranta ho thusa boradiindasteri ba batho ba batsho ba ka bang 180. Tshebetso ena e tla tla ka sebopeliso sa dikadimo tsa ditjhelete ho tswa ho IDC le Letlole la Naha la Matlafatso (NEF) le diphallelo ho tswa morerong wa meropotso wa dtic. Nakong ya dilemo tse tharo tse tlang, boitlamo ba tjhelete e nngwe hape ya dibilione tse 21 tsa diranta bo se bo entswe ke IDC, NEF le mekgatlo e meng bakeng sa ho tshetsa boradiindasteri ba batsho. Tjhelete e nngwe hape ya dibilione tse 25 tsa diranta e reretswe ho tshetsa dikhampani tsa batho ba batsho, basadi le basebetsi.

Ho hlakile hore mosebetsi o sa ntse o le mongata o hlohang ho etsetswa ho kgahlametsana le diphephetso tseo batho ba batsho ba tjamelaneng le tsona. Tsena

di kenyeletsa bothata ba ho fumana ditjhelete tsa ho qala le ho atolla di-SMME, esita le bokgoni ba tsona ba ho fumana mebaraka bakeng sa dihlahiswa tsa tsona. Dikgwebo tsa basadi ba batho ba batsho, ka ho qoolleha, di thulana le mathata a ho hloka bokgoni ba ho iketela dikgwebisano tsa matlafatso tsa tekanyo e kgolo.

Ho kgaola lebedi la ntshetsopele e tlase ha se feela setlamo sa ho sebeletsa toka; empa ke mohopolo o motle wa kgwebo.

Taba e ntseng e tswela pele ya ho qhelela ka thoko batho ba batsho, bao e leng bona ba etsang palo e kgolo, kgubung ya moruo, ho kgina kgolo ya moruo, e le ntho eo qetellong e amang kgwebo yohle. Katoloso ya motheo wa kgwebo ke ntho ya bohlokwana kgolong ya moruo.

Re na le boikarabelo boo e leng ba rona bohle ba ho ntshetsa pele matsapa a ho tsetselela B-BBEE hobane e reretswe ho fedisa ho se lekalekane. Meruo e hlohang tekatekano e tswala ditjhaba tseo ho seng tekatekano ho tsona, ditjhaba tse hlohang tekatekano ha di hole, mme ha di atlehe.

Ha se feela hobane ho le phoso, empa ho boetse ho hloka mokoka, hore e be dikgwebo di bolokile dibopeliso tsa tsona tsa botsamaisi le thuo ka kakaretso e le batho ba basweu kapa ba batona.

Hantlentle, ke setjhaba sa Mafrika Borwa seo e leng bona bareki ba mantlha ba thepa le ditshebeletso.

Sena se tshwanetse ho bonahala ho fapafapaneng ha ditlwaelo tsa kgiro le botsamaisi, thuong le tshebetso ya theko.

Matlafatso e metheo e batsi ya batho ba batsho moruong e tla atlehiswa feela ka bolekaneng le boitlamo bo kopanetsweng ba ho tlisa diphetoho.

Kgiro ya Lekgotla le letjha la B-BBEE e tla re thusa ho atolla madiboho a matlafatso e metheo e batsi ya batho ba batsho moruong. Ke ipiletsa ho lekala la kgwebo, la basebetsi le la diindasteri hore a sebedisane le lekgotla lena nakong ena eo le kenang mosebetsing ona wa bohlokwahlokwa.

Ho ntshuwa ha mpa ho bolokehileng le ho molaong ha ho lefellwe

Allison Cooper

Ha ho lebaka la hore basadi ba sebedise ditlilini tsa ho ntsha mpa tse seng molaong le tse sa bolokehang ha ba batla ho fedisa boimana ba bona.

Maikutlo ana a hlalositse ke Motlatsi wa Letona la Bophelo, Ngaka Sibongiseni Dhloho, ya hlalosing hore, ho ya ka molao, basadi bohle ba na le tokelo ya ho fedisa boimana ba bona, kante ho tefo, dipetleleng kapa ditlilining tsa mmuso nakong ya dibeke tsa pele tse 12.

“Re le baetapele ba mmuso re utlwa bohloko ha re bona batho ba habo rona ba siya ditshebeletso

tse bolokehileng le tse sa lefelloweng, le ha e le ka lebaka le ha e le lefe, ba ya moo ba ilo ntsha tjeletana ya bona ya ho qetela eo ba sa hloke ho e sebedisetsa ho lefa motho ya tla beha bophelo ba bona kotsing.

Ha ho lebaka la hore basadi ba lokise phoso ya boimana bo sa rerwang ka ho latela metjha ya ho qhala mpha e seng molaong, hape e sa bolokehang, hobane bohle re a di etsa diphoso. Ho qhala mpa ka mokgwa o seng molaong ha se tharollo,” o rialo Ngaka Dloho.

Lefapha la Bophelo le na le ditsha tse 346 tsa mmuso tse fanang ka ditshebeletso tsa ho fedisa boimana tse bolokehileng, o boetse a rialo.

Ho tsena, tse Kapa Botjhabela di 46, Freistata di 16, Gauteng di 25, KwaZulu-Natal di 56, Limpopo di 54, Mpumalanga di 27, Kapa Leboya di tshetse, Leboya Bophirima di 26, mme Kapa Bophirima di 90.

Mathata a bakwang ke ho ntshuwa ha mpa ho seng molaong

Molaodi ya Tshwaretseng wa lekala la Bophelo ba Batswetse le Basadi Lefapheng la Bophelo la KwaZulu-Natal, Phalannndwa Muthupei, o re basadi ba ka tjamelana le mathata ha ba qhala mpa tlilining e seng molaong ya ho qhalwa ha mpa.

“Mathata a a tla bonahala kapelepele a kenyeletsa ho lahlehlwa ke madi a mangata ho taboha ha molomo wa popelo, ho lemala ho matla ha ditho tsa botshehadi le mpa, tshwaetso ka mpeng le tjehefo ya madi.

“Mathata a ka iponahatsang ka morao honako e telele, basadi ba ka shebana le kotsi e batlang e le kgothanyane ya ho hloka pelehi, ho ima ho etsahalang sethong se sa tshwanelang, ho senyehelwa kapa pelehi e tlang pele ho nako, kapa le lona lefu,” o rialo Muthupei.

“Basadi ba ka boela ba tshwarwa ke ditlamorao tse amang maikutlo tse bakilweng ke ho ntshuwa ha mpa ho seng molaong, tse kenyeletsang lefu la kगतello ya maikutlo, kगतello ya maikutlo ya nako e telele e matla le mathata a dikamano le batho ba bang.

“Diketso tsa ho qhalwa ha mpa tse seng molaong di ka boela tsa kgannela kgahlamelong ya mathata a maphelong le boiphe-disong ba basadi, bana, malapa le setjhaba sa bodulong,” o tswetse pele a rialo.

Metjha e molaong ya ho ntsha mpa

Muthupei o re basadi ba batlang ho fedisa boimana ba bona ba na le metjha e bolokehileng le e sa lefelloweng eo ba ka e nkang ditlilining le dipetleleng tsa mmuso.

“Mekgwa ya boikgethelo e tshwanela ho ba teng, eo kaofela ha yona e tshwanelang ho phethahatswa ke ngaka e kwetlisitsweng, hape e nang le boiphihlelo, kapa mooki ya nang le boitsebelo,” o tswela pele jwana.

Mekgwa ena, e ka ba ya tshbediso ya meriana kapa ya ho buuwa, e itshetlehile tabeng ya hore na boimana bona bo se bo hatetse pele hakae.

Ho ntshuwa ha mpa ka meriana, ho etsuwang ka ho kenngwa ha mefuta e mmedi ya dipidisi tsa ho qhala mpa, ho ka etswa ha mpa e sa fete dibeke tse robong tsa boimana.

“Moimana o tla sebedisa dipidisi tse tla ntsha mpa a le hae, e seng tlilining kapa sepetlele,” o rialo Muthupei.

Ho ntshuwa ha mpa ka ho buuwa ho ka etswa ke mooki ya ingodisitseng (haeba mpa ya moimana e so qete dibeke tse 12) kapa ngaka (haeba mpa ya moimana e na le nako ya dibeke tse 12 ho ya ho tse 20).

Ho ya ka Molao wa Boikgethelo ba Ho Ntsha Mpa wa 92 wa selemo sa 1996 (Molao wa 92 wa 1996), ho ntshuwa ha mpa ho ka boela ha etsuwa ho tloha dibekeng tse 13 ho ya ho tse 20 haeba ngaka, ka morao

ho ho rerisana le moimana, e dumela hore:

- Ho tswela pele le boimana bona ho bona-hala ho ka beha kotsing bophelo ba moimana enwa mmeleng wa hae kapa kelellong.
- Ho na le kotsi e kgolo eo senamane sena se ka tshwarwang ke bokowa bo matla ba mmele kapa ba kelello.
- Boimana bo etsahetse ka lebaka la peto kapa thobalano le mong ka motho.
- Ho tswela pele ka boimana bona ho ka ba le dipoelomorao maamong a mosadi a ho iphedisa le ho phedisana le ba bang.

Ho ntshuwa ha mpa ho ka boela ha etsuwa ha moimana a na le nako ya dibeke tse 20 a imme haeba ngaka, ka morao ho therisano le mmele-hisi ya ingodisitseng, e dumela hore ho tswela pele le mpa ena ho ka ba kotsi bophelong ba mosadi ya immeng, ha baka bofokodi leseeng kapa lese la ba kotsing ya ho lemala.

Ho ya ka Molao, basadi bohle, le ha e ka ba bana ba dilemo di ka tlase ho 18, ba na le tokelo ya ho kgaola boimana.

Ha ba hloke tumello ya motswadi kapa mohodisi. Ho ya ka Lefapha la Bophelo la Kapa Bophirima, haeba o le ngwana ya tlase dilemong, o tla eletswa hore o bue le motho e moholo eo o ka mo tshelang, mme o felehetswe ke motho e mong ha o se o bitsitswe.

Le ha ho le jwalo, ha o a tlameha ho etsa jwalo.

Bakeng sa dintlha tse eketsehileng malebana le ditshebeletso tse sa lefelloweng le tse molaong tsa ho ntshuwa ha mpa, kapa diiketso malebana le boimana le dithibelapelehi, etela setsha sa mmuso se haufi le wena sa tlhokomelo ya bophelo.